

УДК 94(477) «1920/1929»:316.344.34-057.875:37.014.54

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2026-1-14>

Михайлик Артур Олександрович

кандидат історичних наук,
доцент кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
Step.Rudanskiy@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3189-6535

Палилюк Оксана Михайлівна

кандидат історичних наук,
доцент кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
palelulko1980@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9314-0461

СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ 1920-Х РОКІВ

Вступ. Соціальні трансформації в Радянській Україні 1920-х років пов'язані з більшовицькою окупацією та встановленням режиму, який радикально змінив роль держави в економіці, формах власності та культурному дискурсі, впливаючи на повсякденне життя населення. Ці процеси особливо яскраво проявилися в освітній сфері, зокрема у вищій освіті, де пролетаризація вишів, чистки за соціальним походженням та перевірки студентів обмежували доступ до освіти й формували нові механізми соціальної стратифікації.

Студентство як верства суспільства відображало ключові конфлікти ідентифікації та адаптацію до радянських норм, що робить аналіз його соціального становища інструментом для розуміння ширших трансформацій українського соціуму під час радянзації. У контексті соціальної роботи це дозволяє розкрити механізми ідеологічної маніпуляції свідомістю, які використовувалися для придушення опору та інтеграції індивідів у тоталітарну систему. Такі практики актуальні для сучасної соціальної реабілітації, оскільки пояснюють ностальгію за комуністичним минулим і опір інноваціям у період суспільних змін, властиві певним групам населення в Україні.

Історіографія теми фрагментарна, з домінуванням радянських наративів, що обмежує вивчення повсякденних практик опору та адаптації. Нові дослідження заповнюють ці прогалини, сприяючи глибшому розумінню формування інтелігенції в репресивних умовах і розробці ефективних стратегій соціальної роботи з групами, травмованими тоталітарним досвідом.

Комуністична доктрина проголошувала створення безкласового суспільства, заснованого на принципах універсальної рівності та вільного від майнових і соціальних конфліктів життя. За допомогою державного тиску та тотальної масової пропаганди партійне керівництво намагалося переконати українців у тому, що таке суспільство не лише є метою далекого майбутнього, а й уже реалізовано в межах Радянського Союзу. В реалізації цього завдання вагома роль відводилася саме інтелігенції, особливо гуманітарній, тому підготовка фахівців у закладах вищої освіти мала на меті сформувати «нову радянську інтелігенцію», лояльну до влади і готову просувати комуністичну ідеологію в соціум.

Мета роботи полягає у вивченні внутрішньої соціальної політики комуністичного режиму в період формування сталінізму в Україні через призму повсякденних умов життя та навчання студентів вищих навчальних закладів як індикаторів суспільних трансформацій.

Висновки. Результати дослідження включають реконструкцію соціального становища українського студентства в Радянській Україні 1920-х років. На основі аналізу правового регулювання соціальної політики визначено її роль у системі репресивних практик більшовицької влади, а також ключові принципи державного втручання у життя цієї соціальної групи. Отримані висновки розкривають механізми соціальної стратифікації та ідеологічної адаптації, що актуальні для сучасної соціальної роботи з групами, які переживають травму тоталітарного минулого, сприяючи розробці стратегій реабілітації та інтеграції.

Ключові слова: соціальне становище, комуністична ідеологія, Радянська Україна, пропаганда, соціальна нерівність, українське суспільство.

Mykhailik Artur Oleksandrovych

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Inclusive Education,
Rehabilitation and Humanities of Education and rehabilitation
institute of higher education «Kamianets-Podilskyi state institute»

Palyliulko Oksana Mykhailivna

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Inclusive Education,
Rehabilitation and Humanities of Education and rehabilitation
institute of higher education «Kamianets-Podilskyi state institute»



© Михайлик А. О., Палилюк О. М., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

SOCIAL SITUATION OF UKRAINIAN STUDENTS IN SOVIET UKRAINE IN THE 1920S

Introduction. Social transformations in Soviet Ukraine during the 1920s were linked to Bolshevik occupation and the establishment of a regime that radically altered the state's role in the economy, forms of ownership, and cultural discourse, profoundly impacting the daily lives of the population. These processes were particularly evident in the educational sphere, especially higher education, where the proletarianization of universities, purges based on social origin, and student vetting restricted access to education and shaped new mechanisms of social stratification.

As a social stratum, the student body reflected key conflicts of identification and adaptation to Soviet norms, making the analysis of its social position a tool for understanding broader transformations in Ukrainian society during Sovietization. In the context of social work, this reveals mechanisms of ideological manipulation of consciousness used to suppress resistance and integrate individuals into the totalitarian system. Such practices remain relevant for contemporary social rehabilitation, as they explain nostalgia for the communist past and resistance to innovations during periods of societal change, characteristic of certain population groups in Ukraine.

The historiography of the topic is fragmentary, dominated by Soviet narratives, which limits the study of everyday practices of resistance and adaptation. New research fills these gaps, contributing to a deeper understanding of the formation of the intelligentsia under repressive conditions and the development of effective social work strategies for groups traumatized by totalitarian experiences.

Communist doctrine proclaimed the creation of a classless society based on principles of universal equality and a life free from property and social conflicts. Through state pressure and total mass propaganda, the party leadership sought to convince Ukrainians that such a society was not only a goal of the distant future but had already been realized within the Soviet Union. In accomplishing this task, a significant role was assigned to the intelligentsia, particularly the humanities one; thus, the training of specialists in higher education institutions aimed to form a «new Soviet intelligentsia» loyal to the authorities and ready to promote communist ideology in society.

Purpose and objectives of the article. The purpose of the study is to examine the internal social policy of the communist regime during the formation of Stalinism in Ukraine through the lens of students' everyday living and learning conditions in higher education institutions as indicators of societal transformations.

Results. The results of the study include a reconstruction of the social position of Ukrainian students in Soviet Ukraine during the 1920s. Based on an analysis of the legal regulation of social policy, its role within the system of Bolshevik repressive practices has been identified, along with the key principles of state intervention in the life of this social group. The findings reveal mechanisms of social stratification and ideological adaptation that are relevant for contemporary social work with groups experiencing trauma from the totalitarian past, facilitating the development of rehabilitation and integration strategies.

Key words: *social status, communist ideology, Soviet Ukraine, propaganda, social inequality, ukrainian society.*

Вступ. Соціальне становище включає в себе економічні характеристики (рівень доходу, володіння майном, матеріальне забезпечення), правовий статус (права та обов'язки), професійні та освітні ознаки (фах, кваліфікація, рівень освіти) та демографічні особливості (стать, вік, сімейний стан тощо). Протягом 1920-х років соціальне становище студентства в Радянській Україні зазнало змін у всіх з них, однак найбільш помітними стали трансформації економічного і правового характеру.

Загалом, у Радянській Україні в 20-х роках ХХ ст. чітко простежується поглиблення соціального розшарування суспільства [3; 13; 15], в той час як в розвинутих країнах світу, навпаки, відбувалося нівелювання соціальних і майнових меж між представниками різних суспільних верств. Разом з тим, одним з провідних ідеологічних наративів комунізму є теза про соціальну рівність та розбудову «безкласового» суспільства як провідних переваг соціалістичного ладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою джерельної бази статті стали документи фонду 1, описів 6 і 20 Центрального державного архіву громадських об'єднань і україніки. Використано також матеріали фонду 22, опис 1, справа 13 названого архіву.

Стаття ґрунтується також на матеріалах Державного архіву Вінницької області. Так, опрацьовано документи фонду П-29 («Вінницький окружний комітет КП(б)України Подольської губернії»), опису 1 цього архіву. Опрацювання фондів Державного архіву Хмельницької області дало змогу зробити ряд висновків щодо студентства Поділля в 1920-х роках. Це, зокрема, матеріали фонду Р. 195,

опис 1, справа 2, присвячені історії Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту (зараз – Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»).

Значний обсяг інформації щодо соціального становища в СРСР міститься у колективній монографії Р. Бауера, А. Інкелеса та К. Клухона [24]. Як правило, західні автори до початку ХХІ досліджували радянське суспільство в цілому, не відокремлюючи українські землі й не розглядаючи їх особливості. Серед них – праці Е. Кімергінга [27], Ш. Фіцпатрік [25], Г. Алексопулоса [23], Л. Віоли [28], А. Грасіосі [26], Д. Шерера [29].

Сучасна українська історіографія проблеми представлена працями Є. Горюнової [4], Н. Лаас [12], А. Новікової [14], О. Мовчан [13], Г. Стародубця та В. Стародубець [16]. Ґрунтовний і комплексний аналіз значення студентів-педагогів Радянської України в модернізації вищої освіти республіки між Першою та Другою світовими війнами здійснено в монографії О. Комарницького [9].

2021 р. надруковано працю, підготовлену співробітниками Інституту історії України НАН України, де автори наголошують, що соціальне становище здобувачів вищої освіти в Радянській Україні протягом 1920-х років відповідало загальному контексту соціального поступу республіки в умовах розбудови сталінського варіанту тоталітаризму [7, с. 423].

Разом з тим, праці, яка б системно з'ясувала соціальне становище радянських студентів у 20-х роках ХХ ст., досі не створено.

Мета дослідження. Метою статті є реконструкція соціального становища студентів вищих навчаль-

них закладів у Радянській Україні 1920-х років через аналіз майнової, правової та соціальної дискримінації як механізмів формування фахівців, лояльних до комуністичної влади та здатних просувати більшовицьку ідеологію в суспільство. Дослідження розкриває ці практики як інструменти ідеологічної адаптації, актуальні для розуміння травматичного досвіду тоталітаризму та розробки стратегій соціальної реабілітації сучасних груп з подібними викликами інтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом всього існування Радянського Союзу соціальне становище будь-якої верстви напряму залежало від держави, яка визначала місце цієї верстви в комуністичній ідеології. Як відомо, найбільш революційним «класом» теоретики марксизму визначали пролетаріат, далі йшло селянство і за ним – інтелігенція, до якої, власне, здобувачі вищої освіти входились найближче.

Від моменту більшовицької окупації України владні структури виокремлювали як привілейовані верстви політичну й партійну еліту, кадри ЧК/ДПУ/НКВС, міліцейських службовців, бійців Червоної армії та так званих «жертв контрреволюції». Усі інші верстви зазнавали утисків і опинялися на нижчих щаблях суспільної піраміди. Головним орієнтиром для визначення статусу особи, подібно до доіндустріальної доби, слугувало соціальне походження та попередні заняття до Жовтневої революції 1917 року. З початку більшовицької окупації українське суспільство чітко поділилося на тих, кого «експлуатували» до революції, й на самих «експлуаторів». Завдяки інтенсивному пропагандистському тиску більшовизму значна частина українців незабаром почала з підозрою дивитися на колишніх «гнобителів». Такий підхід аж ніяк не сприяв єдності населення республіки, оскільки класова приналежність визначалася більш важливою за національну і ця теза всіляко просувалася засобами пропаганди і агітації.

У перші роки функціонування радянської держави інтелігенція в офіційному ідеологічному та соціальному дискурсі більшовицької влади трактувалася як складова буржуазного соціального прошарку. З цією метою було запроваджено спеціальне поняття «буржуазні спеціалісти», яке використовувалося для позначення осіб із фаховою підготовкою, здобутою в дореволюційний період. Упродовж 1920-х років ця група посідала відносно автономне й водночас привілейоване становище в соціальній ієрархії радянського суспільства, що зумовлювалося об'єктивною потребою держави в їхніх професійних знаннях та управлінському досвіді. Водночас наявність високої кваліфікації не забезпечувала цим фахівцям статусу ідеологічно «своїх»: у масовій партійній свідомості вони й надалі сприймалися як соціально чужий і потенційно ворожий елемент. У межах такого сприйняття в політичній лексиці 1920-х років поширення набув термін «інтелігенщина», який виконував функцію стигматизації та застосовувався для позначення осіб, асоційованих із політичною

невизначеністю, ідейною нестійкістю та ліберальними світоглядними орієнтаціями. Про це свідчать перші кроки нової влади відразу після Жовтневої революції, коли 18 листопада 1917 р. було заборонено службовцям нараховувати платню вищу, аніж середня зарплату працівникам. Втім, вже 29 квітня 1918 р. спеціалістам було запроваджено підвищену оплату праці [12, с. 35].

З 1921 р. почав діяти загальногромадянський податок, який структурував тогочасне суспільство в залежності від використання найманої праці, що відповідало уявленням більшовицької влади про соціальні справедливості. Згідно нього всі його платники поділялися на три групи: 1) наймані працівники; 2) ті, хто отримували, з точки зору держави, високі доходи, володіли власністю, однак не використовували найману працю; 3) ті, хто наймав додаткових працівників займаючись торгівлею і промислами [17, арк. 88]. Це був перший податок радянської влади, який сплачувався грошима. Цікаво, що його невиконання часто пояснювалося недоліками і прорахунками агітаційно-пропагандистської роботи на місцях, а не економічними факторами [5, арк. 33].

Одним з головних видів соціальної дискримінації в радянській державі було позбавлення виборчих прав для певних категорій громадян. Студенти, як соціальна спільнота, хоча й не належали до цієї категорії, однак деякі з них цілком могли належати до родини особи, визнаної т. зв. «позбавленцем», а через це також мати проблеми з працевлаштуванням, нарахуванням пенсійного утримання, підвищення оподаткування, вступом до кооперативних об'єднань тощо [2, с. 20].

Здобуття вищої освіти в Радянській Україні суворо регламентувалася, а її здобувачі поділялися на різні групи в залежності від походження і соціального статусу батьків. Вихідців з робітничих і селянських родин більшовицька влада прагнула будь-що протиставити вихідцям з інтелігенції чи родин службовців, всіляко підкреслювалося різниця у майновому становищі здобувачів. 1918 р. більшовики заявили, що вища освіта доступна усім громадянам з 16 років незалежно від статі і національності. Однак, з березня 1924 р., було встановлено систему квот, яка регламентувала вступ до вишів і за допомогою якої влада прагнула зараховувати в студенти лише вихідців з робітничого класу і комуністів [8, с. 54].

Студенти вищих навчальних закладів (до яких відносилися і технікуми) – вихідці з пролетаріату і незалежного селянства – могли розраховувати на стипендію, розмір якої визначався на кожний рік особливою постановою ВУЦВК (державна стипендія) та залежав ще від результатів індивідуальної перевірки кожного стипендіату на основі особливого положення про соціальне забезпечення. Після закінчення навчання кожний, хто отримував стипендію мав відпрацювати за отриманою спеціальністю півтора роки за кожний рік отримання стипендії. Слухачі т. зв. «робітничих факультетів» (робфаків) перебували на державному утриманні й прирівнювалися до курсантів військових навчальних закладів. Окрім того, вони мали забез-

печуватися обмундируванням: взуттям, білизною і постільними речами [18, арк. 159].

Згідно Постанови Всеукраїнського центрального виконавчого комітету і ради народних комісарів УРСР «Про стипендії Губвиконкомів у навчальних закладах» від 26 січня 1924 р., на 1924/1925 бюджетний рік 650 студентів навчальних закладів професійної освіти і комуністичних університетів мали отримати стипендії, однакові з державними стипендіями у вишах, у розмірі 18 рублів на місяць. Гроші мали надходити на депозитний рахунок Народного комісаріату просвіти в особливій касі Народного комісаріату фінансів. Так, у першому кварталі 1925/1926 навчального року вишам Одеси було перераховано коштів на виплату 2844 стипендій, кожна по 18 руб. на місяць. На другий квартал планувалося виплатити 2781 стипендію [21, арк. 49].

В середині 1920-х років біля 30 відсотків студентства в Радянській Україні платила за навчання в повному обсязі, біля 45 відсотків – частково звільнялася від оплати і біля 25 відсотків не платили нічого [21, арк. 51].

Окремою постановою Ради Народних Комісарів про вищі технічні учбові заклади від четвертого червня 1920 р. визначалося, що їх студенти і викладачі прирівнювалися у відношенні забезпеченням продовольством до військових учбових закладів. Причому самі норми встановлювалися Комітетом з робітничого забезпечення при Народному Комітеті Продовольства УССР [6, арк. 19].

Не зважаючи на наявність стипендій та певних соціальних гарантій з боку комуністичної держави, майновий стан останнього залишався протягом 1920-х років на низькому рівні, що визнавалося на офіційному рівні. У докладі в ЦК КП(б)У під назвою «Підсумки прийому у виші, побут і завдання студентства» заступник комісара освіти Української СРР Ян Ряппо пише: «Безсумнівно, що становище нашого пролетарського студентства неможливо порівняти навіть з голодуючою частиною студентства старих часів», «Потрібно зі всією наполегливістю підкреслити грізну небезпеку фізіологічного виснаження, втрати і загибелі здоров'я в нашого студентства: 34% всього пролетарського студентства хворі на туберкульоз», «Проведені дослідження життя студентів дали приголомшливі цифри: 12% студентства харчується один раз на день обідом, що складається з тарілки супу з $\frac{3}{4}$ фунту (біля 250 гр. – авт.) чорного хліба і чашки чаю; 32% їдять двічі на день і тільки решта харчується відносно пристойно», «Гуртожиток студентів знаходиться у самому невтішному стані – тіснота, сирість, темнота, відсутність елементарних зручностей – ось звичайна картина студентського життя» [18, арк. 12].

Про важкі умови життя та навчання студентів Шепетівського педагогічного технікуму йшлося на VIII Шепетівській окружній партійній конференції 13–17 грудня 1928 р. Після ряду антирадянських виступів учнів навчального закладу конференція вирішила «...піти шляхом хоча б мінімального задоволення соціально-економічного стану студентства.

Що ми на сьогодні маємо? На сьогодні виконання цих рішень – глас волаючого в пустелі». Показово, що визнання бездіяльності влади зовсім не засмутило виступаючого, який звично пояснив антирадянську активність майбутніх педагогів тим, що «ми ще не навчилися вловлювати існуючі настрої в інтелігенції, що ми до цього часу не можемо вести за собою інтелігенцію» [22, арк. 114].

Матеріальне забезпечення студентів Інституту ім. К. Маркса також було далеко не блискучим, як свідчить заява одного з курсантів на ім'я Голови ВУЦВК Петровського від 18 квітня 1924 р. Майбутній агітатор скаржився на скрутне матеріальне становище. Отримуючи 150 руб. платні, як стверджує автор заяви, його «...бюджет все ж таки дефіцитний». 20 руб. він віддавав у вигляді членських внесків у партію, профспілки, клуб, повітрофлот і т.д., 43 руб. становила квартплата, 60 руб. – харчування (на 3-х чоловік), дрібний ремонт взуття, одягу і т.д. – біля 18 руб. Всього – 141 руб. З решти 9 руб., пише курсант, потрібно ще придбати газети, а на підручники грошей не вже зоставалося [19, арк. 25].

Більшість студентів Комуністичного університету ім. Артема (існував протягом 1922–1932 роках у Харкові – авт.) проживало в гуртожитку, хоча були й такі, які жили на окремих квартирах. Бюджет студентів складався з держстипендії, додаткового заробітку, профстипендії і т.д. у середньому за жовтень – грудень 1924 р. складав у 17% відсотків студентства – від 5 до 8 руб. на місяць, у 11% – від 8 до 10 руб., 61% – від 10 до 13 руб. і в 11% – більше 13 руб. на місяць [20, арк. 45].

Упродовж 1920-х років вкрай важким було матеріальне становище студентства Кам'янець-Подільського. Здобувачі Кам'янець-Подільського інституту народної освіти, які мешкали в інтернаті вишу (відкритий 1922 р.) за браком меблів часто доводилося спати на підлозі і столах, а з настанням холодів більшість з них мусила розійтися по приватних квартирах. Не вистачало навіть відер, студенти були змушені умиватися снігом [10, с. 43].

17 жовтня 1924 р. секретар ЦК КП(б)У Медведєв у партійній переписці писав про жахливий стан побуту студентів Харкова (насамперед – Харківського фінансово-економічного технікуму). Вони жили у підвальних приміщеннях, за відсутності скла у вікнах і проламаних стін. У холодну пору року і за поганої погоди їх чекали холод і хвороби. Тому чиновник просив якнайшвидше вжити заходи щодо переселення студентів у більш придатні для життя приміщення [19, арк. 60].

Кожний студент УРСР міг розраховувати на медичну допомогу на загальних умовах. В тих містах, де існували медичні університети, виділялися ще й окремі ліжко-місця для стаціонарного лікування. Так, у Києві 1924 р. стаціонарну допомогу надавали в Клінічному інституті (20 ліжок) та в університетській клініці (40 ліжок), у Харкові – 10 ліжок для потреб туберкульозних хворих і 5 – у венерологічному інституті. В Одесі стаціонарну допомогу, окрім загальних медичних закладів, студентам нада-

вали ще у 3-й Радлікарні (15 ліжок) і 2-й Радлікарні (15 ліжок). Студентам надавалося право користуватися амбулаторним прийомом у всіх туберкульозних і венерологічних закладах республіки на загальних умовах [21, арк. 26].

Правда, з середини 1920-х років соціальні умови здобувачів вищої освіти дещо покращились, хоча в доповіді ЦК КП(б)У за 1928 р. вказувалося «на виключно важкі житлові умови студентства», що «деякі студенти сплять на підлозі в одній залі, разом чоловіки і жінки» [8, с. 64].

Одним із ключових інструментів соціального тиску в радянській Україні були так звані «чистки» (або «розвантаження», як їх цинічно називали більшовики), що охоплювали всі сфери суспільного життя: від державних установ і партійних структур до навчальних закладів та інших організацій. Перша така кампанія 1921 р. завершилася відрахуванням понад 11 тис. студентів із закладів вищої освіти республіки, а наступного року цей показник зріс ще на 1,5 тис. осіб [8, с. 47].

Назва цієї репресивної політики відображає намір комуністичного режиму принизити гідність громадян, підкреслити свою владу та штучно розколоти суспільство, провокуючи постійну тривогу за майбутнє й вимушену демонстрацію лояльності до партії та її ідеології. Ці акції проводилися планово: за відсутності реальних «ворожих елементів» їх штучно «створювали», аби досягти квот, встановлених вищим керівництвом. Зокрема, у 1924–1925 навчальному році в закладах Одеської губернії планувалося відрахувати 45% студентів Одеського медичного інституту, 30% – Одеського політехнічного інституту, 18% – Інституту народної освіти та 10% – Одеського сільськогосподарського інституту [20, арк. 54].

Такі «чистки» відбувалися у всіх закладах вищої освіти Радянської України. 1924 р. комісар Кам'янець-Подільського сільськогосподарського

інституту І. Кіндрат повідомляв, що «непролетарський елемент», який в деяких групах складав більше третини студентів, було «вичищено» й виключено з інституту [1, с. 178].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, аналіз соціального становища студентства в Радянській Україні 1920-х років чітко відображає глибокі соціальні зрушення, зумовлені радянізацією. Насамперед, комуністична влада запровадила значну соціальну диференціацію, тісно пов'язану з походженням родини студента до революції. Ця система базувалася на правових нормах, що забезпечували лояльність до влади та нейтралізували потенційний опір. Особи, визнані ворожими до режиму, втрачали соціальні гарантії, право на працю та засоби для утримання сім'ї. Соціальне походження стало ключовим детермінантом життєвих перспектив і навіть виживання – риса, типова для доіндустріальних суспільств. Окрім ідеологічного виховання, таке розшарування унеможливило соціальну консолідацію українців, сприймаючи будь-які форми самоорганізації як загрозу стабільності влади.

Значною проблемою здобувачів вищої освіти були важкі матеріально-побутові умови навчання, що визнавалося на офіційному рівні. Вони були прямим наслідком внутрішньої політики московського більшовизму щодо окупованих українських територій та поразки Національно-демократичної революції 1917–1921 рр.

Така політика більшовицької держави щодо окупованих територій, зокрема України, передбачала формування « нової людини » комуністичного типу – фанатично лояльної до влади, з штучно імплантованими цінностями та світоглядом, що радикально відрізнялися від традицій європейського гуманізму. А студентство, особливо гуманітарне, розглядалося партійними вождями як провідник комуністичної ідеології, що посилювало соціальний тиск на нього і обмежувало інтелектуальну свободу.

Список літератури:

1. Алешенко М. І. Подільська аграрно-технічна академія: сторінки історії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1997. № 1 (3). С. 173–188.
2. *Вибірчі інструкції ЦВК СРСР та ВУЦВКу*. Дніпропетровськ: Поліграфтрест, 1927. 44 с.
3. Ганжа О. І. Соціальна структура радянського суспільства 20–30-х років: спроба теоретичного переосмислення. *Український історичний журнал*. 1993. № 4/6. С. 13–24.
4. Горюнова Е. Початок масових політичних репресій в кримському селі у 20-х роках ХХ ст. *Культура народів Причорномор'я*, 2002. № 31. С. 88–92.
5. Державний архів Вінницької області, ф. П-40, оп. 1. спр 179.
6. Державний архів Хмельницької області, ф. Р. 195, оп. 1, спр. 2.
7. Єфіменко Г. Г., Кульчицький С. В., Пиріг Р. Я., Скальський В. В., Якубова Л. Д. *Україна й українці в постімперську добу (1917–1939)*. Київ: Академперіодика, 2021. 620 с.
8. Жезицький В. Й. *Політичні репресії на Поділлі в 20–30-х рр.: загальні тенденції і регіональні особливості*. (Дис. канд. істор. наук). Інститут історії України НАН України. Київ, 1997. 182 с.
9. Комарніцький О. Б. *Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920–1930-х рр.: монографія*. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. 984 с.
10. Комарніцький О. Б., Комарніцька Л. М. Житлові умови студентів Кам'янець-Подільського інституту народної освіти у 20-ті рр. ХХ ст. *Поділля в добу непу (1921 – 1928) : зб. матеріалів II Всеукр. наук. іст.-краєзнавч. конф.* Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2021. С. 42–46.

11. Лаас Н. Соціальна стратифікація радянського суспільства: концептуальні пошуки в англійській історіографії другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Збірник статей*. Київ, 2008. №14. С. 104–116.
12. Литвин В. О. Історія України. Новітній час 1914–2014 рр. : у 3 т., 4 кн. Т. 3. Київ : Наукова думка, 2016. 495 с.
13. Мовчан О. М. Життєвий рівень міського населення УСРР у 20-ті роки ХХ ст. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2007. Вип. 16. С. 272–295.
14. Новікова А. О. Соціальна опіка в Харкові (кінець 1919 – 1934 рр.): історіографія проблеми. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Історія і географія»*, 2014. № 51. С. 173–178.
15. Присяжнюк О. М. Соціально-економічне розшарування селянства України в умовах нової економічної політики (1921–1928 рр.). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2012. Вип. 66. С. 136–139.
16. Стародубець Г., Стародубець В. Інститут «позбавленців» як об'єкт репресивної політики більшовицької влади 1920-х років. *Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина»*, 2018. № 3. С. 36–40.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань і українців, ф. 1, оп. 20, спр. 749.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань і українців, ф. 1, оп. 20, спр. 1777.
19. Центральний державний архів громадських об'єднань і українців, ф. 1, оп. 20, спр. 1852.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань і українців, ф. 1, оп. 20, спр. 2005.
21. Центральний державний архів громадських об'єднань і українців, ф. 1, оп. 20, спр. 2009.
22. Центральний державний архів громадських об'єднань і українців, ф. 1, оп. 20, спр. 2882.
23. Alexopoulos G. *Rights and Passage; Marking Outcasts and Making Citizens in Soviet Russia, 1926–1936*; Ph. D. diss., Chicago, 1996. 348 p.
24. Bauer R., Inkeles A., & Kluckhohn C. *How the Soviet system works: Cultural, psychological and social themes*. New York: Vintage books, 1961. 315 p.
25. Fitzpatrick S. Construction of Social Identity on Soviet Russia. *Journal of Modern History*, 1993. № 65 (4). P. 745–770.
26. Graziosi A. *The Great Soviet Peasant War: Bolsheviks and peasants, 1917 – 1933*. Cambr., Mass.: Harvard UP, 1996. 77 p.
27. Kimerling E. Civil Rights and Social Policy in Soviet Russia, 1918–1936. *The Russian Review*, 1982. № 41 (1). P. 24–46.
28. Viola L. *Peasant Rebels under Stalin: Collectivization and Culture of Peasant Resistance*. Oxford University Press. N.Y., Oxford, 1996. 312 p.
29. Shearer D. Stalin at War, 1918–1953. Patterns of Violence and Foreign Threat. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2018. № 66 (2). P. 188–217.

References:

1. Alieshchenko, M. I. (1997). Podilska ahrarno-tekhnicna akademiia: Storinky istorii [Podolian Agrarian and Technical Academy: Pages of history]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Istorychni nauky*, 1(3), 173–188. [in Ukrainian]
2. Vyborchi instruktсии TsVK SRSR ta VUTsVKu [Electoral instructions of the CEC of the USSR and VUTsVK]. (1927). Polihraftrest. [in Ukrainian]
3. Hanzha, O. I. (1993). Sotsialna struktura radianskoho suspilstva 20–30-kh rokiv: Sproba teoretychnoho pereosmyslennia [Social structure of Soviet society in the 1920s–1930s: An attempt at theoretical reinterpretation]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, (4–6), 13–24. [in Ukrainian]
4. Horiunova, E. (2002). Pochatok masovykh politychnykh represii v krymskomu seli u 20-kh rokakh XX st. [The beginning of mass political repressions in Crimean villages in the 1920s]. *Kultura narodiv Prychornomia*, (31), 88–92. [in Ukrainian]
5. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State Archive of Vinnytsia Region], f. P-40, op. 1, spr. 179. [in Ukrainian]
6. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti [State Archive of Khmelnytskyi Region], f. R-195, op. 1, spr. 2. [in Ukrainian]
7. Yefimenko, H. H., Kulchytskyi, S. V., Pyrih, R. Ya., Skalskyi, V. V., & Yakubova, L. D. (2021). *Ukraina y ukrain-tsi v postimpersku dobu (1917–1939)* [Ukraine and Ukrainians in the post-imperial era (1917–1939)]. *Akademperiodyka*. [in Ukrainian]
8. Zhezytskyi, V. Y. (1997). *Politychni represii na Podilli v 20–30-kh rr.: Zahalni tendentsii i rehionalni osoblyvosti* [Political repressions in Podillia in the 1920s–1930s: General trends and regional features] (Doctoral dissertation, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy). [in Ukrainian]
9. Komarnitskyi, O. B. (2017). *Studenty-pedahohy u modernizatsii vyshchoi osvity radianskoi Ukrainy u 1920–1930-kh rr.* [Student teachers in the modernization of higher education in Soviet Ukraine in the 1920s–1930s]. *Ruta*. [in Ukrainian]
10. Komarnitskyi, O. B., & Komarnitska, L. M. (2021). Zhytlovi umovy studentiv Kamianets-Podilskoho instytutu narodnoi osvity u 20-ti rr. XX st. [Living conditions of students of Kamianets-Podilskyi Institute of Public Education in the 1920s]. In *Podillia v dobu NEPu (1921–1928): Zbirnyk materialiv II Vseukrainskoi nauково-istorychnoi kraieznavchoi konferentsii* (pp. 42–46). FOP Melnyk A. A. [in Ukrainian]

11. Laas, N. (2008). Sotsialna stratyfikatsiia radianskoho suspilstva: Kontseptualni poshuky v anhlomovnij istoriohrafii druhoi polovyny XX – pochatku XXI st. [Social stratification of Soviet society: Conceptual studies in English-language historiography of the late 20th – early 21st century]. *Ukraina XX st.: Kultura, ideolohiia, polityka*, (14), 104–116. [in Ukrainian]
12. Lytvyn, V. O. (2016). *Istoriia Ukrainy. Novitnii chas 1914–2014 rr.* (Vol. 3). Naukova dumka. [in Ukrainian]
13. Movchan, O. M. (2007). Zhyttievyi riven miskoho naseleennia USRR u 20-ti roky XX st. [Living standards of the urban population of the Ukrainian SSR in the 1920s]. *Problemy istorii Ukrainy: Fakty, sudzhennia, poshuky*, (16), 272–295. [in Ukrainian]
14. Novikova, A. O. (2014). Sotsialna opika v Kharkovi (kinets 1919–1934 rr.): Istoriografia problemy [Social welfare in Kharkiv (late 1919–1934): Historiography of the problem]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Seriia: Istoriia i heohrafiia*, (51), 173–178. [in Ukrainian]
15. Prysiazhniuk, O. M. (2012). Sotsialno-ekonomichne rozsharuvannia selianstva Ukrainy v umovakh novoi ekonomichnoi polityky (1921–1928 rr.) [Socio-economic stratification of Ukrainian peasantry under the NEP]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka*, (66), 136–139. [in Ukrainian]
16. Starodubets, H., & Starodubets, V. (2018). Instytut “pozbaventsiv” yak obiekt represyvnoi polityky bilshovytskoi vlady 1920-kh rokov [The institution of “disenfranchised persons” as an object of Bolshevik repressive policy in the 1920s]. *Podilska starovyna*, (3), 36–40. [in Ukrainian]
17. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan i ukrainiky [Central State Archive of Public Organizations and Ukrainianica], f. 1, op. 20, spr. 749. [in Ukrainian]
18. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan i ukrainiky [Central State Archive of Public Organizations and Ukrainianica], f. 1, op. 20, spr. 1777. [in Ukrainian]
19. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan i ukrainiky [Central State Archive of Public Organizations and Ukrainianica], f. 1, op. 20, spr. 1852. [in Ukrainian]
20. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan i ukrainiky [Central State Archive of Public Organizations and Ukrainianica], f. 1, op. 20, spr. 2005. [in Ukrainian]
21. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan i ukrainiky [Central State Archive of Public Organizations and Ukrainianica], f. 1, op. 20, spr. 2009. [in Ukrainian]
22. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan i ukrainiky [Central State Archive of Public Organizations and Ukrainianica], f. 1, op. 20, spr. 2882. [in Ukrainian]
23. Alexopoulos G. (1996). *Rights and Passage; Marking Outcasts and Making Citizens in Soviet Russia, 1926–1936*; Ph. D. diss., Chicago, 348 p. [in English].
24. Bauer R., Inkeles A., & Kluckhohn C. (1961). *How the Soviet system works: Cultural, psychological and social themes*. New York: Vintage books, 315 p.
25. Fitzpatrick S. (1993). Construction of Social Identity on Soviet Russia. *Journal of Modern History*, № 65 (4). P. 745–770.
26. Graziosi A. (1996). *The Great Soviet Peasant War: Bolsheviks and peasants, 1917–1933*. Cambr., Mass.: Harvard UP, 77 p.
27. Kimerling E. (1982). Civil Rights and Social Policy in Soviet Russia, 1918–1936. *The Russian Review*, № 41 (1). P. 24–46.
28. Viola L. (1996). *Peasant Rebels under Stalin: Collectivization and Culture of Peasant Resistance*. Oxford University Press. N.Y., Oxford, 312 p.
29. Shearer D. (2018). Stalin at War, 1918–1953. Patterns of Violence and Foreign Threat. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, № 66 (2). P. 188–217.

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026